

KOSOVA TÜRK AĞIZLARINA ORTAM DİLLERİNİN ETKİSİ

Prof. Ass. Dr Suzan D. Canhasi¹

Kosova Türk Ağzının gelişmesi Türklerin bu bölgeye yerleşmesinden sonra başlamıştır. Anadolu'dan Kosova'ya yerleşen Türkler, Balkan Türklüğünün temelini oluştururlar ve Anadolu Türkçesinin en batıda kalmış bir kolu olarak kabul edilmiştir.

Türkçe ve diğer Balkan dilleri arasındaki temaslar sonucunda dünyanın önemli dilbilim bölgelerinden biri, Balkan Dilbilim Bölgesi ortaya çıkmıştır. Dilbilim bölgesi, ortak genetik kökenden veya mirastan çok, temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan en az üç dilden oluşan coğrafi bölgesinin Hint-Avrupa dili olmayan yegâne üyesidir.

Kosova'da konuşulan Türkçe, Türkiye Türkçesinin bir ağzı olarak kabul edilir. Kosova Türk ağzlarında ilk dikkati çeken şey Türkiye Türkçesinden ses ve yapı bakımından farklılıklarıdır. Kosova Türk ağzları dediğimiz zaman Priştine, Prizren, Mitroviça, Gilan, Vıçitrın, Dobruçan, Mamuşa Türk ağzlarını kastediyoruz.

Kosova'nın Yugoslavya yönetimi altında yaşadığı yıllarda Türkiye Türkçesi ile irtibatının çok düşük olması ve hâkim dilin Sırpça (bugün Arnavutça) olması Kosova ağzının Türkiye Türkçesinden uzaklaşmasına, başka bir ifadeyle uzak bir ağız konumuna gelmesine sebep olmuştur. Hâkim iki dilin baskısı, bilhassa yapıda çok farklı kullanımları ortaya çıkarmıştır. Ses özellikleri itibarıyla de kendine has bir mecrası olan Kosova ağzlarında Türkiye Türkçesinden farklı bir söz varlığı da oluşmuştur. Bu söz varlığında dikkati çeken en mühim unsur bölgesel hâkim dillerden alınma kelimelerdir. Alınma bölgesel sözler dışında Türkiye Türkçesi ile ortak olup farklı anlamlar kazanmış birtakım kelimeler de söz konusudur.

Bu bildiride Kosovalı Türklerin konuşmalarında rastlanan değişiklikler, ortamda kullanılan dillerin (Arnavutça, Sırpça ya da Boşnakça) etkisi üzerinde durulacaktır. Kosova'da konuşulan Türkçe, Hint-Avrupa dilleri arasında konuşulan bir dil ve bu guruba girmiş bir dil, çünkü onların kurallarına uymuş bir Türkçe var karşımızda.

¹ Priştine Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: suzanacnhasi@hotmail.com

Bu özeliği taşıyan Kosova Türk Ağızları diğer Rumeli Türk ağızlarından ayıran bir niteliktir.

Balkanlarda konuşulan Türk ağızlarının sınıflandırılmasıyla ilgili bugüne değin bazı çalışmalar yapıldıysa da bu önemli soruna yeterince iyi bir yanıt getirilmemiştir. Bu konuda tanıdık Macar Türkolog'u Nemeth², karşılaştırmalı bir analiz yaparken bütün Rumeli Türk ağızlarını iki büyük guruba ayırmış. Batı ve Doğu gurubu. Batı gurubuna tüm eski Yugoslavya'da yaşayan Türklerin ağızları bulunmaktaydı. Nitekim Banguoğlu'nun³, Anadolu'nun ağızları ayırımında yalnız Makedonya Türk ağzı bulunuyor. Kosova ağzı anılmıyor. Bizim bildiğimize göre Kosova ve Makedonya Türk ağızların arasında bayağı fark vardır. Bizim de önerimiz şu dur ki Batı gurubunu, Makedonya ve Kosova Türk ağızları diye ikiye ayırmalıyız.

Balkan Türk ağızları üzerinde yeterince araştırmalar yapılmamıştır. Araştırma şartların eksik olmasıyla sayısı da çok azdır.⁴ Geçen yıldan itibaren bizim Üniversitede yapılan yüksek lisansta ağız araştırmalar konulu tezler çalışılmaktadır. Ağız araştırmalarını kapsayan bir proje çerçevesinde, bu bölge ağızların atlası yapılması gereklidir. Atlasın yapılması Türkiye diyalektoloji atlasının bir bütün olmasına büyük katkısı olurdu.

Dilbilimde ağız, bir dilin veya lehçesinin sınırları içinde, belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü, olarak tanımlanabilir (Gemalmaz,1989,3). Batı Türkçesi'nin Rumeli ağzını buna örnek olarak verebiliriz. Kosova Türk ağızları ses bilgisi, biçim bilgisi ve sözdizimi kuralları yönünden az miktarda ayrılıklar gösterir. Örneğin, Mitroviça ahalisinin fazlası Sırp ve Boşnak olduğundan bu dillerin etkisi görülmektedir, Prizren, Priştine ağızlarında ise Arnavut dilinin etkisi görülmektedir. Bu etkileşim olayları toplum dilbilimcilere araştırma konusu olabilir; ama biz dilbilgisi bakımında olan farklılıkları inceledik.

Yaptığımız incelemeler ışığında Kosova Türk ağızlarına ortam dillerin etkisini ses bilim (fonetik), biçim bilim (morfoloji) ve sözdizimi (sentaks) başlıkları altında açıklamamaya çalışacağız.

² NEMETH,Gyula.1966.Zur Einleitung der Türkischen Mundarten Bulgaries, Sofya, s.10-20.

³ BANGUOĞLU,T.1974,Türkçenin Grameri,Baha Matbaası,İstanbul, s.17.

⁴ CANHASI.Suzan,2007.Kosova ve Makedonya Türk Ağızları Üzerine Yapılan Araştırmalar,Fen Edebiyat dergisi,Skarya Üniversitesi,Sakarya, s.113-121

GEMALMAZ,Efrasiyap, Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler, AÜ, ANKARA 1989

SES BİLİMİ

Kosova Türk Ağzında ünlü uyumu hemen hemen hiç yoktur. Ortam dillerinin etkisiyle sözler, en az çaba yasasına uygun olarak, söylenmeye en kolay geldiği şekilde söylenir. Ünlü uyumu bozukluğu sözcük köklerinde görüldüğü gibi onlara getirilen eklerde de görülmektedir.

kaşık-kaşık ; yılan-yılan ; kanli-kanlı ; çıplak-çıplak ; ceçirin-geçirin ; cülmişlar-gülmüşler ; dogrisi-doğrusu ...

Yuvarlak–dar **u** ünlüsü, yuvarlak- geniş **o** ünlüsüne değişme olayı Prizren Türk ağzında bulunmaktadır.

*Dokos – dokuz ; ogol –oğul ; koyon – koyun ;yogort – yoğurt ,
Oyon – oyun ;otoz – otuz ; çocuk – çocuk ;odon – odun ;omos – omuz....*

Eklerde:

*dolson – dolsun ; doydor – doydur ;onlok – onluk ; yorgon – yorgun ;
bozok – bozuk ; soygon – soygun ;*

Kosova Türk ağızlarında **ö** ünlüsü kullanılmıyor, çünkü temasta olan dillerde bu ünlü yok. Bu ünlünün yerini yuvarlak-dar **ü** ünlüsü alıyor.

çüpri-köprü ; çüyli-köylü ; ülüm-ölüm ; büle-böyle ;cüz-göz ;çüfte-köfte...

Sırpça fonetik sisteminin etkisiyle **ts** ünsüzünün Kosova Türk Ağzında kullanışı göze çarpmaktadır. **Ts** ünsüzü en fazla alıntı kelimelerde kullanılmaktadır.

tsigara-sıgara; konferentsiya-konferans; piyatsa-pazar; tsutsla-emzik; mayıtsa-atlet ...

Bütün Batı Rumeli Türk ağızlarında yumuşak **g** ünsüzü kullanılmıyor. Ortam dillerinde olmadığı için Türk ağızlarında da yok. Yumuşak **g** ünsüzü yerine **ğ** ünsüzü kullanılıyor.

agaç-ağaç; yagmur-yağmur; bugday-buğday; bag-bağ; ügretmen-öğretmen; yag-yağ...

Türkiye Türkçesinin de diftong olmadığı halde Kosova Türk ağzında Arnavutça dilin etkisiyle diftonglar kullanıyor.

kauk-kalk ; yauvar-yalvar ; auma-elma ; çauka-çalka...

Verdiğimiz örnekler Prizren ve Mamuşa ağzına aittir.

Kosova Türk ağzlarında, Türk dili yazımına aykırı olarak iki ünsüzle başlayan sözcüklere rastlamaktayız.

Spanaç-ıspanak ; stasyon-istasyon ; şpirto-ıspirto ...

Vurgu Kosova Türk ağzında değişik yerlerde görülmektedir; çoğunlukla sözcüklerin ilk hecelerine kaymıştır.

dûvar-duvâr ; çêndi-kendî ; sâri-sarı ; úgrenci-öğrenci...

BİÇİM BİGİSİ

Çokluk eki – ler, bir çiftten oluşan eşya veya araç adlarında kullanılır. Bu kullanım bölge dillerinin etkisiyle olmuştur. Çünkü Arnavutçada ve Sırçada bu sözler çokluk olarak kullanılır.

pantolar – pantolla (Ar.) – pantalone (Sr.)

cüzlükler – syzat(Ar.) -- naoçare (Sr.)

eldivenler – dorezat (Ar.) - rukavice (Sr.)

makazlar – gershant (Ar.) – makaze (Sr.)

çaraplar- çarapat (Ar.) - çarape (Sr.)

Bölge ağzına Sırçadan bazı eklerin de geçtiğini görüyoruz. Bilindiği gibi Türkçede cinsiyeti belirtecek özel ekler yoktur. Buna karşılık Kosova Türk Ağzları diğer dilden etkilenerek, kelimenin sonuna dişil cinsiyetini bildiren bazı ekler almaktadır. Bunlar +ka ve +itsa ekleridir.

Arapka -Arap kadını ; hizmeçarka - hizmetçi kadın ;

İhtiyarka – ihtiyar kadın ; çülika – köylü kadın ; doktorka ...

Budalitsa –aptal kadın ; dembelitsa – tembel kadın ; hocanitsa – hoca hanım...

Mitroviça Türk ağzı konuşurlarından bazıları Boşnak dilinden etkilenecek ortam dilinin adlarını kullanırlar.

*Cürdüm **ga** ; - hem çok **ti** selam yaptı ; - aldılar **ga** hem dügdilar ;
Husoya vermişlar **mu** bi stan.*

Tüm Batı Rumeli Türk ağızlarında görülen +ı, +u, +ü akuzatif eki yoktur. Ünsüzle biten kelimelerde belirtme hali genellikle ünlü uyumuna aykırı +i, şeklindedir. Ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde araya bir koruyucu y ünsüzü girmektedir.

*- Deniz kenari ; - karının agzını kapar ;almış keçiy ; igney kaybetmiş
-koldurur kafasını yokari ; - alır tütünü dünere eve ; al bu tasi , bu topi ...*

Arnavut ve Sırp dilinden alınan sözlere Türkçe yardımcı eylemleri katarak yeni eylemler türetiliyor. -*etmek*, -*olmak* yardımcı eylemlerle türetilen ve günlük hayatta en yaygın kullanılan yönetimle ilgili sözlere dir.

*Glasetmek –oy vermek ; priyavetmek – bildirmek ; yavolmak – müracat etmek
loç olmak –(Arnavutça loç) islanmak ; leşoldi- (Arnavutça leş) –kirlenmek*

Türkiye Türkçesinde kullanılan “ne” soru belirteci, Hint – Avrupa dillerine özgü söz dizimi kuralları etkisinde kalan Kosova Türk ağızlarında, çeşitli durumlarda kullanılıp, çoğunlukla sıfat –eylem eki işlevi üstlendiği görülmektedir.

*Onlar ne cideylar – gidenler;
o çocuklar ne bakaylar o kızlari –kızları bakan çocuklar;
kocasi ne ugraşır topçılarle – topçularla uğraşan kocası;
otobuslar ne cidey Viçitırına burda durıy –Viçitırına giden otobüsler burada dururlar...*

Arnavut dilinde kullanılan tamlama şekillerine, Kosova Türk ağızlarının bazılarında rastladık.

- çeyzini kızın (kızın çeyzini) – çeyzi i vajzés,*
- adi çocuğun (çocuğun adı) – emri djalit ,*
- acosi kızın (kızın amıcası)-mixha i vajzés.*

Arnavut dilinden alınan –leş ekini birkaç örnekte rastladık.

- *katileşka – katil kadın; çüntleşka – aptal kadın; çüleşka – köylü kadın...*

SÖZ DİZİMİ

Ortam dillerinin etkisiyle Kosova Türk ağızların tümce yapısı, Türkiye Türkçesinden çok farklıdır. Bileşik tümceleri meydana getiren temel bağ tümcecikler ve eylemsilerin kullanılmasından uzak durarak, çeşitli kural dışı biçimler (hipotetik konstrüksiyonlar) kullanılıyor. Tümceler biri birine bağlaçlarla edatlarla bağlanıyor. Eylem veya yüklem başta, sonda ve ortada bulunabildiği tespit edilmiştir. Tümce öğelerinin dizilişi, Arnavut ve Sırp dilleri öge dizilişine benziyor.

- *Coldi beni alsın musafir. (Beni misafirliğe almaya geldi.)*
- *Cirdi celin duvakle. (Gelin duvakla girdi.)*
- *Amıcam stey hacılığa cıtsın. (Amıcam hacca gitmek istiyor.)*
- *Varimiştir beycir arabalari, üküz arabalari. (At ve öküz arabaları vardı.)*

Kosova Türk ağızlarında yüklem, Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle kurallı bir tümcede bulunması gereken yerde ayrılarak başa doğru kayma eğilimi gösterdiği izlenmektedir. Diğer yandan bu kaymanın da bir kural olmadığı ve sürekli bir oynaklığın olduğu görülmektedir. Bu da anılan ağzın yüklem ögesinin Türkiye Türkçesi ve Hint-Avrupa dillerinin arasında kaldığını ve kendisine yer bulamadığını göstermektedir.

- *Orda sali cünleri satılırdi bu mallar bu yemişler, zarzavatlar.*
- *Olurmi cireym hem bu atıma bulaym yer.*
- *Bi padişahın hasret için bı kızı varimiş.*

Ki bağlacıyla yapılan tümcelere çok rastlamaktayız; nedeni de Arnavut ve Sırp dilinde ilgi adlarının bol kullanılmasıdır.

- Düşey aklına çi bu onun laflari. (Bu sözlerin kendine ait olduğunu hatırladı.)*
- Çok sevinmişlar çi eve colmiş sag. (Eve sağ geldiği için çok sevinmişler.)*

-Anladım çi coldun benden peşin.(Benden önce geldiğini anladım.)

Ne, nasıl, nice, neka sözleri sıfat – eylem eklerinin işlevine sahip olmuşlardır. Bazen birlikte kullanıldığında Türkiye Türkçesi açısından “-diği” “gibi” işlevini vermekte iken, Kosova Türk ağzın açısından iki cümleyi birbirine bağlayan edat olmuştur.

-Hiç bişey colmay ağırına nice ne coli onun lafları.(Hiçbir şey onun sözleri kadar ağrıma gitmiyor.)

-O paraları ne buldı, eve cütürdi.(Bulduğu paraları eve götürdü)

-Karisi nasıl dediye üle yapay.(Karısının dediği gibi yapıyor.)

-Neka sen cittın onlar coldi.(Sen gittikten hemen sonra onlar geldi.)

Arnavut dilinden alınmış “**se**” bağlacı, **zira**, **çünkü**, **yoksa**, anlamında kullanılmaktadır. Birleşik tümcelerde kullanılan bu bağlaç çok işlektir.

-Citmedi meytebe se çok hasta idi.(Okula gitmedi, çünkü çok hastaydı.)

-Otur usli se dügerim.(Uslu dur, yoksa döverim.)

-Bizi çağırmadı se ciderdik.(Bizi çağırmadı, yoksa giderdik.)

- Citme se pişman olursun.(Gitme, zira pişman olursun.) (Mos shko se bohesh pishman.Ar.)

Temasta olan dillerde gereklik kipin olmaması, Kosova Türk ağızlarında da kullanılmamasına neden olmuştur. Arnavutçada ve Sırpçada gereklik anlamı yardımcı bir öge ile (duhet-Ar.,treba-Sr.) yapılır. Kosova Türkleri de bu dillerden etkilenerek “lazım” sözcüğünü kullanmaktadır.

-Yarın lazım colsunlar. (Yarın gelmelidirler.)

-Çocuklar lazım dinlesın bükleri. (Çocuklar büyükleri dinlemelidirler.)

-Sen lazım cidesın doktora.(Sen doktora gitmelisin.)

Birleşik eylem grubun (A-bil-) yerine Arnavut dilinden alınan biçime göre “olmak+mi “tümce başına gelerek dilek anlamını katar.

-Olur mi bu cece sizin musafırınız olam.(Bu gece sizin misafiriniz olabilir miyim?)

-Olur mi cireym hem bu atıma bulaym yer.(Atıma yer bulmak için içeriye girebilir miyim?)

SONUÇ

SES BİLİMİ: Temasta olan dillerin fonetiğinin etkisi, ünlü uyumun olmaması, Türkçedeki bazı seslerin kullanılmaması, Arnavut ve Sırp dilin seslerin kullanılması, vurgunun değişik yerde kullanılması gibi tespitlerdir.

BİÇİM BİLGİSİ: Bölge ağızlarına Sırpçadan ve Arnavutçadan bazı eklerin geçmesi, belirtme eki her zaman –i şeklindedir, sıfat-fiilin yerine belirteçlerin, bağlaçların kullanılması, tamlamalarda öğelerin yer değiştirmesi, tamlamaların değişik fonksiyonlarını kaydettik.

SÖZ DİZİNİ: Kosova Türkçesi dil yapısı itibarıyla, Hint-Avrupa dilleri ailesine mensup olan diller arasında yaşarken, doğal olarak değişmelere uğramıştır. Kosova Türk ağızlarında tümce öğelerin sıralanması Türkiye Türkçesinin yazın dilindeki tümce oluşumundan çok farklıdır. Yazın dilinde tümcenin sonunda bulunan yüklem, bu ağızlarda çoğunlukla cümlenin başında bulunmaktadır. Türkçeyi betimleyen yan tümcecikleri oluşturan eylemsiler yerine, başta Sırp, Arnavut tümce yapısının etkisiyle, Türk yazın diline yabancı olan sözcük öbekleriyle oluşan bağımlı tümcelerin ve görev ile anlamları genişlemiş belirteç ve bağlaçların bol olan tümcelerin kullanılması göze çarpmaktadır.

NOT: Örnekler, CANHASI, Suzana D, *Kosova-Makedonya Türk Ağızlarında Yapım ve Çekim Ekleri*, Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölölümü, 2004, Priştine, Yayınlanmamış Doktora Tezinden alınmıştır.

KAYNAKÇA:

1. NEMETH, Gyula.1966. Zur Einleitung der Türkischen Mundarten Bulgariens, Sofya, s.10-20.
2. BANGUOĞLU,T.1974, Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul
3. CANHASI. Suzan,2007. Kosova ve Makedonya Türk Ağızları Üzerine Yapılan Araştırmalar, Fen Edebiyat dergisi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s.113-121
4. GEMALMAZ, Efrasiyap, Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler, AÜ, ANKARA 1989